

Лексико-семантична характеристика термінології

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Проаналізовано лексико-семантичні процеси, що відбуваються в українській термінології. Представлено особливості полісемічних, омонімічних, антонімічних, паронімічних процесів в термінології та причини цих явищ.

Ключові слова

Термін, термінологія, полісемія термінів, омонім, антонім, паронім.

Abstract

Lexical-semantic processes in Ukrainian terminology are analysed. Characteristic features of polysemy, homonymous, antonymous, paronymous processes in terminology and the causes of these phenomena are presented.

Keywords

Term, terminology, polysemy of terms, homonym, antonym, paronym.

Сучасна українська термінологія – це відносно стабільна і закріплена традицією лексико-семантична система, що перебуває у стані безперервного руху і поступового вдосконалення. Розвиток термінології зумовлений факторами суспільно-політичного, фахового та мовного характеру. [1, 2]

У мовознавчій літературі знаходимо два погляди на місце термінології в структурі сучасної української мови: більшість учених розглядає термінологію як підсистему загальнолітературної мови, інші науковці вважають термінологію, як і діалектну лексику, жаргони, різновидом української мови, що належить до пасивної лексики, оскільки значна частина термінів не є загальним надбанням, а функціонує у вузьких спеціальних сферах[2, 2].

Історія формування наукового стилю, зокрема його лексики, свідчить про те, що основою формування термінології є літературна мова. Будь-яка терміносистема – це частина словникового складу літературної мови. Тому є підстави вважати термінологію підсистемою лексичної системи літературної мови, у якій виявляються закономірності, що діють у літературній мові, а також специфічні риси.

У термінології наявні лексико-семантичні процеси, характерні для лексики загалом: полісемія, омонімія, синонімія, антонімія, паронімічні відношення. Проте названі процеси реалізуються в термінології специфічно.

Полісемія термінів – вияв загальномовної закономірності, яка полягає в тому, що одному слову може відповідати декілька значень. Спостереження показують, що багатозначність розвивається в таких самих розрядах слів-термінів, що й у системі загальнолітературної мови. Наприклад, абстрактні іменники виявляють здатність розвивати конкретні значення (*геометрія–геометрія крила літака*), назви процесів називають також результати цих процесів (*композиція, вимірювання*). Отже, полісемія термінів – це природний прояв загальних законів розвитку лексики.

Проте термін повинен бути одозначним, тобто співвідноситися лише з одним поняттям у межах терміносистеми і споріднених з нею систем [2, 2].

Омонімія в терміносистемах виникає, коли значення багатозначного в минулому слова розходяться настільки, що втрачається спільна основа. Такі слова належать до різних терміносистем (*морфологія* – в природознавстві та мовознавстві, *реакція* – в хімії та фізиці). Омоніми виникають також внаслідок творення термінів за допомогою використання загальнонавжених слів (*лапка*, *хвіст*, *шийка*). Ставши термінами, ці слова набувають нового термінологічного значення.

Багатозначні терміни і терміни-омоніми можуть існувати, не змінюючи семантики і поза контекстом. Цим терміни відрізняються від загальнонавжених слів, які можуть змінювати значення залежно від фразового оточення.

Синонімія в термінології – це теж вияв загальномовної закономірності. Особливістю цього явища в термінології є те, що терміни-синоніми співвідносяться з одним і тим самим поняттям й об'єктом. Тому в термінології наявні абсолютні синоніми, що позбавлені стилістичних відтінків. Однак терміни-синоніми відрізняються ознаками, наприклад, структурою, походженням, особливостями функціонування.[3, 2]

Причинами появи синонімів у термінології є:

- уживання запозиченого терміна й автохтонного (*вербальний – словесний, лінгвістика – мовознавство, асиміляція – уподібнення*), кількох запозичених термінів (*боніфікація – рефакція*), декількох автохтонних номінацій (*злука – возз'єднання*);
- існування повного варіанта терміна й абрєвіатури чи короткого варіанта (*інотека – позика під нерухомість, криза – економічний спад*);
- використання прізвищового терміна і терміна, створеного на основі класифікаційної ознаки (*булева алгебра – алгебра логіки*);
- наявність словесного і символічного позначення понять (*O₂ – кисень, + – плюс, % – відсоток*);
- уживання словотвірних варіантів, що мають ідентичні значення (*антигрипозний – протигрипозний*), що мають ідентичні та неідентичні значення, оскільки терміни, утворені безафікським способом, мають значення процесу і результату (*перевід – переведення, нагрів – нагрівання*), що відрізняються позначенням тривалості дії (*відтворення – відтворювання, заземлення – заземлювання*);
- використання застарілих і сучасних термінів (*регент – диригент, ікт – акцент*).

Синонімію вважають небажаною в термінології: вона свідчить про етап формування терміносистеми. Але, зважаючи на несприятливі умови для української наукової мови в період національної бездержавності, синонімічні найменування вважаємо позитивним явищем. За сприятливих умов розвитку термінології постає можливість відібрати найвдаліші з-поміж синонімічних номінацій [3, 2].

Антоніми займають вагомe місце в термінології, адже будь-яке явище, поняття, предмет сприймається глибше та яскравіше під час зіставлення чи протиставлення, віднаходження антитези, діаметрально протилежного значення. Антоніми – це термінні одиниці, які позначають не будь-які протилежні поняття, а обов'язково поняття співвідносні, тобто ті, які належать до одного і того самого ряду явищ об'єктивної дійсності, об'єднаних змістом на основі їхнього протиставлення.

В антонімічні відношення вступають різнокореневі терміни-слова (*бемоль – дієз, вступ – фінал, збагачення – зубожіння*), спільнокореневі терміни-слова (*гармонія – дисгармонія, тональність – атональність, рентабельність – нерентабельність*) і терміни-словосполучення (*зовнішня торгівля – внутрішня торгівля, у музиці: головна партія – побічна партія*) [4, 4].

Більшість українських різнокореневих антонімічних пар мають мотивацію в загальнолексичних антонімах: *зліт – посадка, захворювання – одужання, виробництво – споживання*. Значну кількість антонімічних пар становлять інтернаціоналізми: *імпорт – експорт, гіпербола – літота*.

Засобами вираження антонімічних відношень є основи і префікси. Протилежні поняття виражають за допомогою використання префіксів полярного значення: *недозапилення – перезапилення, сурядність – підрядність*. Найпродуктивнішим способом вираження протилежного поняття є присудання до терміна зі стверджувальною семантикою заперечної частки *не*: *рентабельність – нерентабельність, платоспроможність – неплатоспроможність*. Протиставлення інтернаціональних термінів виражається префіксами *де-*; *анти-*; *а-*; *екстра-* – *інтра-*; *гіпер-* – *гіпо-*:

концентрація – деконцентрація, гормони – антигормони, тональність – атональність, екстралінгвістика – інтралінгвістика, гіпердинаміка – гіподинаміка[4,4].

Крім однокореневої антонімії, яка виникає за допомогою різних префіксів, у терміносистемах наявні й пари антонімів, у яких антонімічні відношення побудовані на протиставленні перших компонентів складних слів за однакових других. Так, усічені основи *макро-* і *мікро-* містять ознаки протилежного розміру: *мікроструктура – макроструктура, мікромолекула – макромолекула*. Для вираження протилежності одиничності чи множинності, вираженої другим компонентом складного слова, вживають усічені основи грецького походження *моно-*(*одно, єдино*) і *полі-*(*багато*): *моносемія – полісемія, монотеїзм – політеїзм*. Відповідні структурні типи наявні й серед українських термінів: *багатозначність – однозначність, багатоврожайність – маловрожайність*. У наведених прикладах антонімічність одного із компонентів складного терміна спричиняє антонімію всього складного терміна.

У терміносистемах різних галузей є чимало антонімічних пар серед словосполучень: *зовнішня торгівля – внутрішня торгівля, головна тональність – побічна тональність, наголошений звук – ненаголошений звук*.

Для вираження відношень протилежності використовують і різноструктурні терміни: *безробіття – працевлаштування, вільна конкуренція – монополія*.

Антонімічні відношення сприяють глибокому проникненню в сутність протиставлених понять, дають змогу цілісно та системно сприймати наукову інформацію, визначаючи місце кожного терміна в терміносистемі [4, 4].

Пароніми – це близькі за звуковим складом слова, що називають різні поняття. Виділяють зовнішньосистемну паронімію (одне найменування патронімічної групи належить до терміносистеми, а друге є загальноживаним словом або терміном іншої галузі): *дипломат – дипломант – дипломник, циклування – циклювання, дефект – дефектон, тензор – цензор*. Найпоширенішою є внутрішньосистемна паронімія, що утруднює вживання термінів: *карбон – карбен, гармонія – гармоніка, капронова – капринова – каприлова кислота*. [5, 19]

Серед термінів вирізняємо пароніми трьох типів: автохтонні найменування (*звичай – звичка, образ – образа, говір – говірка*), назви іншомовного походження (*реферат – референт, метил – метилен, екскурс – екскурсія*), українські та запозичені найменування (*сильний і силовий, громадський і громадянський*).

Українські паронімічні назви – це переважно спільнокореневі слова, що відрізняються афіксами (*музичний – музикальний*). Пароніми іншомовного походження поділяють на спільнокореневі (*стенограма – стенографія, концепт – концепція*) та різнокореневі (*тембр – темп, концепція – концесія, хінін – хітин*).

Паронімія в термінології і загальноживаній лексиці має спільні риси. Варто пам'ятати, що фонетична близькість паронімічних найменувань може призводити до їх сплутування. Щоб запобігти неправильному вживанню термінів-паронімів, необхідно враховувати семантику словотвірних елементів іншомовного походження.

Отже, всі процеси, властиві українській лексиці, притаманні й термінології, яка як невід'ємна частина лексичної системи мови належить до найвідкритіших систем.

Список використаної літератури

1. Вознюк Г. Л. Термінологічна лексика в системі професійного мовлення : методичні вказівки та завдання / Г.Л. Вознюк. — Л. : Львівська політехніка, 2013. —92 с.
2. Кацавець Р. В. Лексико-семантична характеристика термінології / Р. В. Кацавець / Режим доступу : konesh.ru/levivseka-politehnika-v7-stranica-2.html.
3. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української літературної мови. Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Х.: Вища школа, 1977. – 108 с
4. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К.: ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1997. – 303 с.
5. Булик-Верхола С. З., Гнатюк М. В, Голубінка Н.І., Дрівко Н. З, Куньч справочник / М. В. Гнатюк, С. З. Булик-Верхола, Н. І. Голубінка, Н. З. Дрівко, З. Й. Куньч 27.07.2013. – 147 с.

Наконечний Ярослав Володимирович, студент , ФКСА гр. 2СІ -15б Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, yaroslav.1998.06.29@mail.ru

Nakonechniy, Yaroslav Vladimirovich, a student, FKSA oz. 2CI -15b of Vinnytsia national technical University, Vinnytsia city, yaroslav.1998.06.29@mail.ru

Відомості про керівника

Стадній Алла Сергіївна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, stadniy.alla@ukr.net

Stadniy Alla Sergiyivna, senior researcher of Philology, cathedra of linguistics of Vinnytsia National Technical University, Vinnutsia city, stadniy.alla@ukr.net